

"ללכת בין הטיפות"
אסופת מחקרים על השותפות
בין הורים למורים

עידית טבק ויצחק גילת

"Walking between the Drops"
Studies of Relationships between Parents and Teachers

Editors: *Edith Tabak and Itzhak Gilat*

עורכים: עידית טבק ויצחק גילת, מכללת לוינסקי לחינוך

הוצאת הספרים של מכון מופ"ת

עורך ראשי: דודו רוטמן

עורכות אקדמיות: יהודית שטיימן ויהודית ברק

עורכת תוכן ולשון: תמי בורשטיין

עורכת תוכן ולשון אחראית: עדי רופא

עורכת גרפית ומעצבת העטיפה: מאיה זמר-סמבול

תמונת העטיפה: shutterstock

חברי הוועדה האקדמית של הוצאת הספרים:

פרימה אלבו-לוביש, אילנה אלקד-להמן, חנוך בן-פזי, יעל דר, יורם הרפז,

נצה מובשוביץ-הדר, אייל נווה, יעל פישר, שי פרוגל

מסת"ב: 3-207-207-530-965-978

© כל הזכויות שמורות למכון מופ"ת, תשפ"ב/2021

טל': 03-6901428 <http://www.mofet.macam.ac.il>

עשינו כמיטב יכולתנו לאתר את בעלי הזכויות של כל חומר

ששולב בספר ממקורות חיצוניים. אנו מתנצלים על כל

השמטה או טעות. אם יובאו אלה לידיעתנו, נפעל לתקן

במהדורות הבאות.

דפוס: "שיאים" בע"מ

תוכן העניינים

פתח דבר: איך ספר נולד?.....22

שער ראשון: שותפות הורים-מורים בגיל הרך

פרק 1. ניהול ההון של ההורים ותיווך של אינטימיות: תקשורת דיגיטלית בין הורים למורים ותפיסות באשר להורות ראויה בקרב מחנכים בגיל הרך | לורן ארדריך13

פרק 2. "מי אנחנו שנדבר עם ההורים?": מגבלות בהכשרת גננות לקשר מיטבי עם הורים | סיגל אופנהיים-שחר ואיריס ברנט45

פרק 3. "את לא תגידי לי מה לעשות" - התמודדות הגננת עם הורים המאתגרים את סמכותה | רונית רמר ויצחק גילת65

פרק 4. "דברים שרואים מכאן לא רואים משם" - התבוננות בקשר בין הצוות החינוכי, ילדי כיתה א' וההורים | מרים בראואר וקלודי טל89

שער שני: שותפות הורים-מורים-מנהלים בבית הספר

פרק 5. שותפות עם הורים בסיוע לתלמיד במישור החברתי: נקודות מבט ואסטרטגיות של אנשי חינוך | ענת כורם.....111

פרק 6. שביעות רצון של מנהלים ומורים מבית הספר: שותפות הורים, אווירה בית-ספרית וגורמים תלויי תפקיד | דנה אביטל, טל רז ויצחק גילת132

פרק 7. תקשורת דיגיטלית בין הורים למורים בישראל: עמדות ודפוסי שימוש | אלונה פורקוש ברוך163

שער שלישי: שותפות הורים-מורים-מנהלים במסגרות לתלמידים

עם צרכים מיוחדים

פרק 8. כיצד גננות לחינוך מיוחד תופסות את מקומם של הורים לילדים עם הפרעת הקשת האוטיסטית במגוון תפקידיהן | בלה גביש ועמוס פליישמן.....195

פרק 9. השותפות והקשר בין הורים ומורים בחינוכם ובהכלתם של תלמידים עם צרכים מיוחדים - נקודת מבטו של המנהל | אורלי הבל217

פרק 10. "מהמקום הכי נמוך - לצמוח": התמודדות של אימהות חד-הוריות
לילדים עם אוטיזם | רבקה הלל-לביאן ותמר שמואלוביץ'..... 241

פרק 11. "איזה הורה הייתי מבקש לי?" נקודת המבט של בוגרים עם נכות פיזית
על מהות היחסים בין הורים ומורים | רחלי פלד..... 271

אפילוג

פרק 12. הכאפייה והשטריימל בשיעור מולדת: על סתירות בין החינוך בבית ההורים
לחינוך הממלכתי לפטרייטיזם והצעת כיוון ליישובן | ערן גוסקוב..... 297

על הכותבים..... 327

תקציר באנגלית..... 331

פתח דבר איך ספר נולד?

מורים, גננות ואנשי חינוך מודעים לחשיבות הקשר בין הורים למערכת החינוך. מן הספרות המחקרית הענפה עולה שלטיב היחסים בין ההורים לבין המורה או הגננת השלכות חיוביות על רווחת הילד, על הישגיו הלימודיים ועל התפתחותו. עם זאת מחקרים רבים מעידים שהדבר אינו חד-משמעי וכי טיב הקשר תלוי במשתנים רבים, ובהם המעמד הסוציו-אקונומי של ההורים, המרקם התרבותי ותפיסת התלמיד באשר למידת ההלימה בין ערכי הבית לבין ערכי בית הספר (פרידמן, 1990). התמונה אפוא מורכבת, רב-ממדית ומתעתעת, ואף שכל השותפים לקשר מעוניינים בטובת הילד, לא תמיד שוררת הרמוניה ביחסים ביניהם. התבוננות רב-ממדית במאפייני הקשר בין הורים למערכת החינוך עשויה לתרום להבנת הטלטלה המתמדת המאפיינת את מערכות היחסים האלה ולטיוב הקשר בין הורים למערכת החינוך.

אנו, עורכי הספר, המובילים את מהות - מרכז ארצי למידע, למחקר ולפיתוח בתחום תקשורת משפחות-מערכת החינוך, חשנו מחויבות לעודד מחקר אמפירי בנושא. הניעו אותנו הסקרנות והרצון להתמודד לעומק עם כמה וכמה שאלות שהטרידו אותנו ובהן: קשר בין הורים ומורים, לשם מה? למי זה טוב? כיצד חווים את הקשר הזה הורים, מורים, תלמידים, צוותים ניהוליים, יועצים, קובעי מדיניות? כיצד מתבטאים ההבדלים בין קבוצות אתניות במאפייני הקשר בין המשפחות ומערכת החינוך? עד כמה טיב הקשר וחשיבותו תלויים בגיל התלמידים? כיצד רואה הקהילה את הקשר בין הורים ובין מורים וגננות? זאת ועוד, מאפייני החברה המשתנה כל העת מציבים בפני הצוותים החינוכיים אתגרים חדשים, ואלה הביאו אותנו להתעניין גם בשאלות כגון כיצד ההתפתחות הטכנולוגית, התקשורת הזמינה, טשטוש ההיררכיות, השונות וכן הגיוון התרבותי בעמדות ובתפיסות משתקפים בקשר בין ההורים ומערכת החינוך.

יצאנו אפוא בקול קורא והזמנו אנשי אקדמיה ואנשי מעשה לחקור סוגיות אלו. ראינו בהזמנה זו הזדמנות לכנס את מיטב החוקרים שעוסקים בתחום, ולפתח במרכז מהות קהילה מקצועית שזה תחום העניין המשותף של חבריה. הזמנו הצעות מחקר בנושא הקשר בין ההורים ומערכת החינוך מזוויות שונות - פסיכולוגיות, סוציולוגיות, פילוסופיות וערכיות, ובמגוון שיטות מחקר - איכותניות, כמותיות ומעורבות. ביקשנו שהמחקרים יעסקו במגוון האוכלוסיות והדמויות (אקטיביות ופסיביות) שמעורבות ביחסים אלה, וישפכו אור על סוגיות

שוונות ובהן: יחסי כוח וריבוי אינטרסים; מדיניות והיבטים משפטיים גלויים וסמויים בקשר בין הורים ומערכת החינוך; רב-תרבותיות ותקשורת עם הורים של ילדים בסיכון ושל אוכלוסיות מיוחדות (מחוננים וילדים בעלי צרכים שונים); מקומה של התקשורת האלקטרונית בקשר בין הורים לבין מורים וגננות; דפוסים שונים של מעורבות הורים; הכשרה ופיתוח מקצועי של מורים וגננות; סוגיות מגדר ומקומן בהקשר הרחב של קשרי משפחה ובית הספר וגני הילדים. ההיענות לקול קורא הייתה רבה מכפי שציפינו. התקבלו 19 הצעות ונערכו 18 מחקרים. המאמרים נשלחו לשיפוט אנונימי של שני שופטים, שוכתבו, והנה לפניהם 12 המאמרים הנבחרים.

אך המלאכה לא תמה ופתוחה הדרך להמשך המחקר, לפיתוח תוכניות ולגיבוש פרקטיקות, שגרות ונהלים בנושא הקשר בין הורים ומערכת החינוך, כי רב הנסתר על הגלוי וספר זה אינו אלא הניצן המבשר את הבאות.

מהות - מרכז ארצי למידע, למחקר ולפיתוח בתחום תקשורת משפחות- מערכת החינוך - מי אנחנו?

משרד החינוך נדרש כבר שנים לקשר בין מורים והורים, אך לאחרונה התעניינותו אף הולכת וגוברת. להתעניינות זו כמה מקורות: ראשית ההשפעה של ספרות המחקר העולמית על חוקרים בארץ. בין היתר שמה ספרות זו דגש על טיב מערכת היחסים בין משפחות התלמידים לבין ההורים; מקור שני הוא דוחות שפרסמה היוזמה למחקר יישומי בחינוך של האקדמיה הישראלית למדעים, ובהם הדו"ח "קשרי משפחה - מסגרת חינוך בגיל הרך, תמונת מצב והמלצות" בעריכת גרינבאום ופריד (2011) ודו"ח מומחים "בין הורים למורים בחינוך העל-יסודי, תמונת מצב והמלצות" בעריכת שכטמן ובושריאן (2015).

לממצאים של ועדות מומחים אלה השלכות חשובות מאוד בנושא של גיבוש מדיניות, קידום מחקר, דגש על הכשרת מורים וקבלת אחריות של משרד החינוך לטיוב הקשר בין מערכת החינוך לבין משפחות הילדים. כיוון שמעורבות ההורים בחינוך ילדיהם מושפעת ממאפייניה הייחודיים של כל חברה - מתרבותה, מהשקפת עולמה החינוכית, מהמעמד החברתי והכלכלי של התלמידים ועוד - יש לפתח בכל חברה מודל מקומי של ערוצי תקשורת, המותאמים למרקם הדמוגרפי-תרבותי שלה, ולהימנע מאימוץ מודלים שפותחו בארצות אחרות. הייחודיות של החברה ישראלית מתבטאת בריבוי קבוצות תרבותיות, בשונות אתנית, בשינויים דמוגרפיים אדירים בכל שנה ושנה בעקבות גלי עלייה ואחוז

פיריון גבוה, בקוטביות, בפערים סוציו-אקונומיים, בניכור בין קבוצות ובשאיפה ללכידות. יש אפוא להתאים את המודל המקומי לאפיונים אלה.

ועדת המומחים מצאה שבהשוואה למקובל בעולם המערבי, החקיקה בישראל דלה ביותר בכל הנוגע לקשרים בין בית הספר למשפחה. חסרות הנחיות ברורות באשר לזכויותיהם, לחובותיהם ולסמכויותיהם של הורים ואנשי סגל חינוכי המבקשים לממש את האחריות המשותפת לחינוך הילדים.

לצד המלצות רבות הנוגעות למדיניות, לבתי הספר, לצוותים החינוכיים, להכשרת המורים ולפיתוחם המקצועי, המליצו ועדות אלה לעודד ולפתח את המחקר האמפירי וליצור מסד נתונים מוצק שיסייע לקובעי מדיניות ולאנשי חינוך לגבש מדיניות, לפתח מודלים ותוכניות פעולה ולבנות מנגנוני קשר, דפוסים וערוצי תקשורת המעוגנים במחקר. במילים אחרות, ועדת המומחים המליצה לחזק את המגמה השואפת לבסס החלטות על נתונים אמפיריים במקום להסתמך על רשמים, על התנסויות יחידות ועל יוזמות לא מבוקרות בשטח.

כדי לממש המלצות אלה, הוחלט למנות את ראש אגף שפ"י במשרד החינוך לתפקיד האחראי לטיפול בנושא הקשר בין הורים ומערכת החינוך, ולהגדיר מחדש את הייעוד ואת השליחות של מרכז מהות ולבססו כמרכז ארצי לקידום המחקר בתחום קשרי משפחות ומערכת החינוך. כמו כן הוחלט על שיתוף פעולה בין אגף שפ"י של משרד החינוך לבין רשות המחקר של מכללת לוינסקי לחינוך. כך קם בינואר 2016 מרכז מהות המחודש כמרכז ארצי למידע, למחקר ולפיתוח בתחום תקשורת משפחות-מערכת החינוך.

פרופ' יצחק גילת, ראש הרשות למחקר, להערכה ולפיתוח במכללת לוינסקי לחינוך, וד"ר עידית טבק, רקטורית לשעבר של מכללת לוינסקי, קיבלו על עצמם להקים מחדש את המרכז, בשיתוף פעולה עם גב' בטי ריטבו, מנהלת תחום הורים ומשפחה בשירות הפסיכולוגי ייעוצי במשרד החינוך (שפ"י), ועם פרופ' אודרי אדי-רקח, שניהנה כראש הוועד המנהל של מהות בשנים 2015-2018. ד"ר עידית טבק התמנתה לראש מהות בשנים אלה. קבוצה זו, בגיבוי מלא של פרופ' מיכל בלר, נשיאת מכללת לוינסקי, ושל גב' חנה שדמי, מנהלת אגף א' של שפ"י במשרד החינוך, הובילו בשיתוף פעולה מלא את מרכז מהות בצעדיו הראשוניים. הם גיבשו עקרונות פעולה ותהליכים במרכז מהות, קבעו את יעדיו לשלוש עד חמש השנים הראשונות וביצעו את הפעולות הראשונות למימוש היעדים. עם הפעולות של מרכז מהות בשנים 2015-2018 נמנים: (א) הפצת קול קורא ראשון שהזמין חוקרים לערוך מחקרים; (ב) פרסום המחקרים בספר הזה; (ג) עריכת ימי עיון למורות מתחילות, למורות מאמנות ולסטודנטים להוראה בתואר הראשון

ובתואר השני; (ד) קיום הכינוס המחקרי הארצי הראשון של מרכז מהות - "מבטים מצטלבים" - במכללת לוינסקי לחינוך ב-18 באוקטובר 2018; (ה) הפצת קול קורא לפרסום מאמרים בספר הכינוס; (ו) פרסום ספר הכינוס (בהכנה).

מה בספר?

בספר שלושה שערים, המביאים נקודות מבט שונות על הקשר שבין תלמידים, הורים ומורים וגננות בגילאים השונים במערכת החינוך.

השער הראשון מתמקד בקשר שבין הורים, גננות ומורים בגיל הרך.

לורן ארדרייך דנה במאמרה בשימושים שעושות גננות ומורות בגיל הרך בתקשורת דיגיטלית עם הורים. היא מראה כיצד סביבה זו מאפשרת להורים אינטימיות ומסייעת להם להשלים את העבודה החינוכית, אך גם כיצד פיתחו המחנכות שיטות שונות לבסס במדיה דיגיטלית תרבות שימוש המגבילה את כוחן של הרשתות החברתיות של ההורים.

סיגל אופנהיים-שחר ואיריס ברנט עוסקות במאמרו בהכשרה להוראה בגיל הרך - שדה חינוכי שנחקר מעט מאוד בהקשר של יחסי הורים ומורים. הן בוחנות התנסויות של סטודנטיות בדיאלוג עם הורים וחושפות את הפער בין המסר המעודד אותן לחזק דיאלוג שיתופי עם הורים, ובין הקושי ליישם זאת בפועל.

רונית רמר ויצחק גילת מראים במאמרו כיצד גננות מתמודדות עם הורים המערערים על סמכותן המקצועית. הם מנתחים סיפורי מקרה של גננות על התנסויותיהן בחוויות של ערעור סמכותן, ומזהים את דפוסי התמודדות שלהן עם מאבקי כוח אלה. התרומה המעשית של המחקר יכולה להתבטא בשיפור הדרכת הגננות ובסיוע להן להתמודד עם תחום זה בעבודתן.

מרים בראואר וקלודי טל מתבוננות במאמרו בקשר בין הצוות החינוכי, ילדי כיתה א' וההורים, ובוחנות כיצד תופס כל אחד מהם את תפקידו ואת תפקיד האחר בהסתגלות הילדים לכיתה א'. ממצאי המחקר מצביעים על נקודות דמיון בתפיסותיהם, אך גם על פערים - בעיקר בסוגיית גבולות הקשר: ההורים ביקשו להתעדכן ולקבל הדרכה והכוונה, ואילו המורות חשו לעיתים שפניות ההורים אליהן מיותרות.

השער השני מתמקד בקשר שבין הורים, מורים ומנהלים בבית הספר.

ענת כורם בוחנת במאמרה כיצד אנשי חינוך תופסים את השותפות עם ההורים בסיוע לתלמיד בפיתוח כישורים חברתיים. עוד היא נדרשת לפעולות שנוקטים אנשי חינוך כדי לחולל שינוי לטובה בקשר שבין הילד להוריו ולסייע

בכך לפיתוח הכשירות החברתית. הממצאים שופכים אור על יכולתם של אנשי חינוך לעורר תהליכי שינוי בתא המשפחתי לטובת התלמידים.

טל רז, דנה אביטל ויצחק גילת מציגים במאמרם ממצאים של מחקר כמותי שבחן את תרומתה של מעורבות ההורים לשביעות הרצון של מנהלים ומורים מעבודתם בהשוואה לתרומתם של משתנים אחרים כמו נתוני רקע אישיים וגורמים סביבתיים. מהממצאים עולה שהקשר עם ההורים הוא הגורם המרכזי בניבוי שביעות הרצון הן של מנהלים הן של מורים.

אלונה פורקוש-ברוך בוחנת במאמרה עמדות של הורים ושל צוותי חינוך באשר לתקשורת דיגיטלית ביניהם. עוד היא בוחנת את דפוסי השימוש שלהם בתקשורת דיגיטלית, ומראה שמנעד הממשקים הדיגיטליים שבהם משתמשים הורים לתקשורת עם מורים רחב מזה שבו משתמשים מורים לתקשורת עם הורים, וכי היקף התקשורת של הורים עם מורים גדול מהיקף התקשורת של מורים עם הורים. המורים מעדיפים דגם ממוקד יותר של תקשורת עם ההורים.

השער השלישי מתמקד בקשר שבין הורים, מורים ומנהלים במסגרות לתלמידים עם צרכים מיוחדים.

בלה גביש ועמוס פליישמן מתארים במאמרם כיצד גננות לילדים עם אוטיזם תופסות את מקומם של ההורים במגוון תפקידיהן. ממצאי המחקר מלמדים כי הגננות ייחסו להורים ארבעה תפקידים, ההולמים את ארבעת התפקידים שייחסו לעצמן: הגננות כמדריכות, ההורים כמודרכיהן; הגננות כנותנות שירות, ההורים כלקוחותיהן; הגננות כמטפלות בהורים, ההורים כמטופליהן; הגננות וההורים כשותפים מלאים. המידה שבה אימצו ההורים את התפקידים שהועידו להם הגננות, השפיעה ישירות על תפיסותיהן באשר להצלחתן בתפקידן.

אורלי הבל עוסקת בחינוך המיוחד ומפנה את הזרקור אל מנהלי בתי הספר. היא מתארת במאמרה הן את הקשיים שעיימם מתמודדים המנהלים בהובלת קשר מיטבי בין הורים ומורים, הן את הגורמים המסייעים להם בכך.

רבקה הלל-לביאן ותמר שמואלוביץ' משמיעות במאמרן את קולן של אימהות חד-הוריות לילדים עם אוטיזם. מחקרן נרטיבי באופיו ומתבסס על סיפורי חיים ועל מתודולוגיית Photovoice - הרואה באדם מומחה לחייו, המפרש אותם על פי תפיסתו. מן הסיפורים ומהתצלומים עולה כי ההתמודדות של האימהות קשה ומורכבת, אך דווקא מתוך הקושי הן צומחות. את כוחן הן שואבות מאהבתן לילדן ומההבנה כי הן העוגן היחיד בחייו.

רחלי פלד משמיעה גם היא במאמרה קול בלתי מוכר - את קולם של בוגרים עם נכויות פיזיות. היא משוחחת איתם ובוחנת את תפיסותיהם באשר למאפייני

הקשר בין הוריהם לבין מוריהם. מדבריהם של הבוגרים עלו בעיקר הגורמים המשפיעים על איכות הקשר בין הורים למורים, מרכזיותו של הילד בקשר זה ודרכים לשיפור היחסים.

אפילוג

ערן גוסקוב לוקח אותנו במאמר האחרון בספר אל הקבוצות הלא ציוניות בחברה הישראלית - ערבים וחרדים - וחושף את הפער, המשותף לשתיהן, בין המסרים הממלכתיים הפטריוטיים שמעבירה מערכת החינוך, לבין המסרים המועברים לילדים בבית. בסיום הפרק משורטטים קווים כלליים של חינוך אלטרנטיבי - חינוך לפטריוטיזם אזרחי מכיל וסולידרי.

תודות

ברצוננו להודות לכותבי הפרקים, אשר גייסו את הניסיון המעשי ואת הידע העיוני בסוגיית הקשר בין הורים לבין מערכת החינוך. החומרים המעניינים והתובנות החשובות שהעלו על הכתב יוכלו לשמש אנשי חינוך, הורים ותלמידים המבקשים לקדם שותפות מיטבית במערכת החינוך ולהשפיע בכך על איכות החיים של הפרט והחברה.

ברצוננו להודות לפרופ' מיכל בלר, נשיאת מכללת לוינסקי לחינוך, על התמיכה המתמשכת בפעילותו של מרכז מהות ועל מעורבותה הפעילה בו. תודה גדולה לגב' בטי ריטבו, מנהלת תחום הורים ומשפחה באגף שפ"י במשרד החינוך, על השותפות המלאה במרכז מהות מאז הקמתו ועל הסיוע והתמיכה שהעניקה במסירות ובמקצועיות בכל תחומי הפעילות. תודה מיוחדת לפרופ' אודרי אדי-רקח, מומחית בין-לאומית בתחום הקשר בין הורים למערכת החינוך, על הליווי ועל התמיכה - עצותיה המצוינות העצימו את פעילות המרכז ותרמו להוצאת הספר לאור. אנחנו מודים לגב' אסתר קנטרוביץ, מזכירת רשות המחקר, ולגב' רוגית חקוק, עוזרת המחקר ברשות המחקר במכללת לוינסקי לחינוך, על הסיוע בכל השלבים של כתיבת הספר והוצאתו לאור.

אנחנו מבקשים להודות לאנשי הוצאת הספרים של מכון מופ"ת שליוו את הוצאת הספר לאור לכל אורך הדרך: לד"ר דודו רוטמן ראש ההוצאה, לד"ר יהודית ברק ולד"ר יהודית שטיימן העורכות האקדמיות, לעדי רופא עורכת התוכן והלשון האחראית ולמאיה זמר העורכת הגרפית. תודה מיוחדת לתמי בורשטיין על עריכת התוכן והלשון המעולה של הספר.